

PAUL MEYBOOM, ERIC MOORMANN

Met deze ongewone wens placht een zekere Mr. H. Pas, een sinister heerschap uit de avonturen van heer Bommel, verbaasde passanten te groeten. We weten niet wat deze magister in de oude kunsten met zijn groet precies bedoelde, zelfs niet eens of het positief of negatief gemeend was, maar vandaag de dag maakt zo'n groet geen prettige indruk. In het oude Egypte moet dat echter anders zijn geweest, en dat willen we hier nader bekijken aan de hand van een Egyptische beeldje in de verzameling van het Allard Pierson Museum (afb. 1).

PADDEN EN KIKKERS

Het beeld geeft blijkens de tekening op de rug een pad weer. Het is van wit fijnkorrelig marmer en inclusief de basis is het 17 cm hoog en 18 cm breed. Er is een waterleiding in uitgehold die van de bodem naar de bek loopt. De datering is onzeker, maar zal ergens in de Griekse of Romeinse periode liggen. Op het eerste gezicht zouden we dit beeldje waarschijnlijk als een wat oubollig tuinornament beschouwen, en inderdaad zijn er soortgelijke exemplaren uit de Romeinse wereld bekend. Maar dit beeldje is indertijd in Egypte gekocht door de bekende verzamelaar Von Bissing en de oorspronkelijke herkomst is bekend, namelijk een put met meerdere voorwerpen in Kom Dzjaef. In Egypte moeten kikkers en padden (deze soorten werden niet van elkaar onderscheiden), blijkens de vele en veelvormige afbeeldingen die bewaard zijn, een ongekennde populariteit hebben bezeten. En dat zal natuurlijk een speciale reden hebben gehad. Zo bevindt zich in de verzameling van het Allard Pierson Museum een tiental miniatuur kikkers, 1-2 cm groot, die als amuletten aan levenden en overledenen werden meegegeven. Ook worden kikkers regelmatig aangetroffen als reliëfversiering op lampen, en als lampen zelf in de vorm van een kikker (afb. 2). Daarnaast zijn grotere sculpturen van kikkers en afbeeldingen op tempelreliëfs bewaard (afb. 3 en 4).

NIEUW LEVEN

Wat kan nu de populariteit van deze glibberige, kwakende diertjes in de Egyptische wereld verklaren? Een uniek aspect van de Egyptische cultuur is dat zelfs de eenvoudigste schepselen der natuur een symbolische religieuze betekenis konden krijgen. Een bekend voorbeeld is de mestkever, de scarabee, die zijn mestballetje tussen zijn achterpoten met zich meesleept en symbool is geworden zowel van de zon als van de eeuwigheid. Ook bij de kikker is iets dergelijks het geval geweest. Wanneer in oktober het water van de jaarlijkse Nijloverstroming begon te zakken, ontsproten uit in het slib achtergebleven zaadjes en kikkerdril nieuwe lotussen en kikkers. Zij waren jaarlijks de eerste tekenen van nieuw leven, en werden daarom de symbolen van de herleefde flora en fauna. Bovendien werd deze geboorte gezien als een spontane creatie van de natuur, veroorzaakt door het levengevende Nijlwater. Zo was ooit ook in de oerpoel de kikker het eerste levende wezen in de natuur geweest, geloofde men. Door deze associaties werd dit nietige diertje de belichaming van de groei-kracht van de natuur, van geboorte en wedergeboorte, en van de eeuwigheid. In vergoddelijkte vorm werd het de godin Heket, beschermster van geboortes.

Nu wordt begrijpelijk dat de kikker voor levenden en doden als een machtige talisman werd beschouwd: hij garandeerde immers het leven, en later de wedergeboorte, van de persoon die het begeleidde. Ook bij de genoemde lampen moet de betekenis in deze sfeer gezocht worden. Soms werd op lampen de betekenis van de kikker nog eens verduidelijkt door er een ander symbool aan toe te voegen, zoals het oud-Egyptische Ankh kruis, symbool van het eeuwige leven, en op lampen uit de Koptische periode het Christelijke kruis of de Griekse inscriptie "ego eimi anastasis" (ik ben de opstanding). Deze Egyptische en Koptische symbolen illustreren ook het lange voortleven van de symboliek van de kikker in de Egyptische cultuur.

NIEUWJAARSGESCHENK

Afbeeldingen van kikkers komen ook nogal eens voor op bakers en kommen die waarschijnlijk dienden om het levengevende Nijlwater te bevatten. Naast een meer algemene cultische functie, zoals voor plengoffers en abluties, zullen deze kommen ook gediend hebben als geschenk aan familie en vrienden bij het begin van het nieuwe jaar, tijdens de Nijloverstroming of als grafgeschenken. Een bijzonder geval vormt een grote faience kom gevonden in een graf uit de periode van de 22ste dynastie in de Nijldelta. In het midden bevindt zich een plastisch figuurtje van een kikker zittend op een

afb. 1

Waterspuwer in de vorm van een pad. Marmer, Egypte, Romeinse periode. APM 7878

afb. 2
Olielampje in de vorm
van een kikker.
Terracotta, Romeins.
APM 14.511

lotusblad met steel, op de rand van de kom zitten nog eens negentien kikkertjes terwijl aan de binnenkant van de kom een tiental kikkers langs de wand omhoog lijkt te kruipen. Gevuld met water moet deze, voor ons eerder griezelige, kom voor de Egyptenaar een sprekende uitbeelding van de delta tijdens de Nijloverstroming zijn geweest, en een mooi symbool van wedergeboorte door de levenskracht van het heilige Nijlwater. Een kikker op een lotusblad is ook een regelmatig terugkerend motief in de nilotische scènes die we uit de Romeinse wereld kennen en die ook Egypte tijdens de Nijloverstroming weergeven. De tuit van de kom heeft de vorm van een leeuwenkop. De verklaring hiervan ligt daarin dat tijdens de Nijloverstroming de zon in het sterrenbeeld van de leeuw stond. De leeuw verwijst naar de zon zoals de kikkers naar het water verwijzen, en zon en water waren de twee primordiale elementen die de voorwaarden voor het ontstaan van het leven vormden. Er zijn ook stenen bekkens voor water bewaard die werden opgesteld in heilighdommen of graven, ten behoeve van plengoffers en abluties. Op de rand daarvan kunnen een of meer kikkers soms samen met leeuwen geplaatst zijn, uit wier bek water in het bassin stroomde.

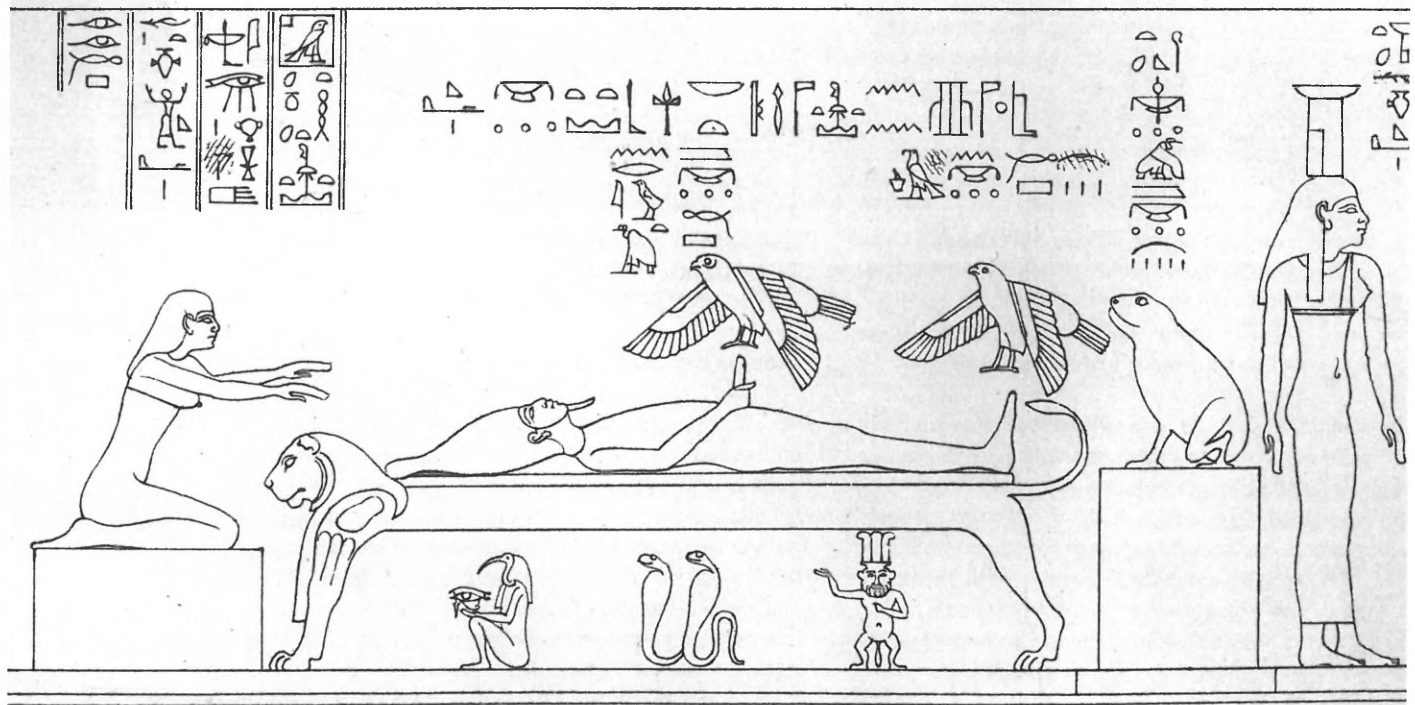

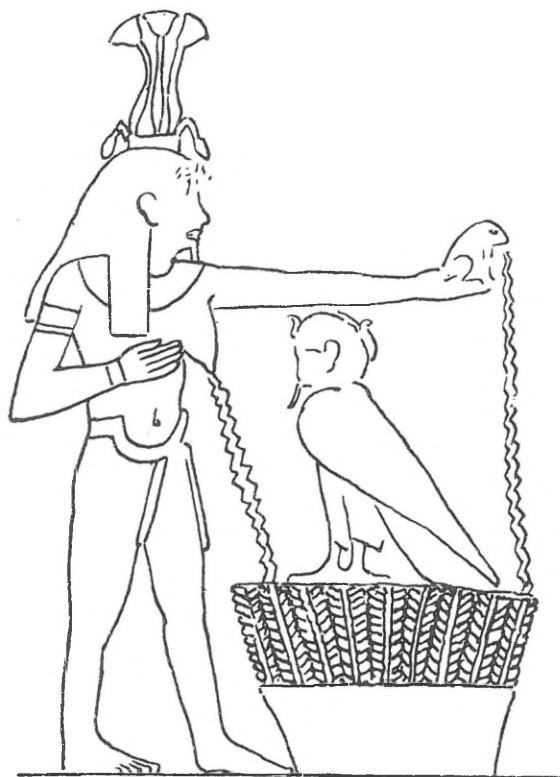
afb. 3
Heket, de godin van
geboorte en
wedergeboorte, zit in
de gedaante van een
pad of kikker bij de
mummie van Osiris.
Hellenistisch reliëf in
de westelijke Osiris
kapel op het dak van
de Hathor tempel te
Denderah (naar A.
Mariette, *Dendérah IV*,
Parijs 1873, pl. 88)

WEDERGEBOORTE

De betekenis van de kikker blijkt ook uit afbeeldingen op Egyptische tempelreliëfs. Op een reliëf in een van de Osiriskapellen op het dak van de Hathortempel te Dendera zien we het jaarlijks mysterie van de herleving van de natuur zoals dat in de Egyptische religie beleefd werd (**afb. 3**). Op een bed ligt de mummie van Osiris die zijn hand aan zijn erecte fallus houdt, zijn semen bevat namelijk nog levenskracht. Boven hem vliegt Isis in de gedaante van een valk die zich door het zaad van Osiris laat bevruchten van Horus,

de god met de valkenkop. Osiris, de gestorven farao die de vergane vegetatie van het vorige jaar voorstelt, zal herleven als god van de onderwereld, maar met zijn semen, het levenwekkende water van de Nijl, verwekt hij de nieuwe farao en de vegetatie van het nieuwe jaar. Rechts van deze mysterieuze gebeurtenissen zien we een reusachtige pad zitten op een pedestal. Deze stelt Heket voor, de godin van geboorte en wedergeboorte, die erop toeziet dat het mysterie naar behoren verloopt. Op een reliëf in een van de Osiriskapellen op het dak van de Isistempel te Philae zien we ook een kikker,

nu een kleine (afb. 4). Uit een bekken waarin we ons het lichaam van Osiris moeten denken, rijst de herleefde natuur op in de vorm van een bos takken of planten en daarop zit de Ba, de zielevogel van Osiris. Links staat de Nijlgod zelf die Osiris' graf met het levenbrengende Nijlwater begiet zowel uit een borst als uit de bek van een kikker die op zijn uitgestrekte hand zit. Naast de kikker staat in hiërogliefen 'wedergeboorte'. De kikker is dus niet alleen symbool van geboorte en wedergeboorte maar ook de schenker ervan door het levengevende Nijlwater dat uit zijn bek stroomt.

GOEDE WENSEN

Na deze achtergrondinformatie over de betekenis van kikker en pad in de Egyptische wereld moeten we het beeldje van de pad in het Allard Pierson Museum nog eens even bekijken. Omdat wit marmer in Egypte niet voorkomt moet het geïmporteerd zijn, wat impliceert dat het een vrij kostbaar voorwerp is geweest. Verder blijkt uit de waterleiding dat de pad diende om water te spuwen. Het lijkt aannemelijk dat het op de rand van een van de bovengenoemde waterbekkens heeft gestaan, maar een andere functie is natuurlijk geenszins uit te sluiten.

Uit deze omzwervingen rond het Egyptische beeldje van een kikker blijkt dat de boven aangehaalde magister in de oude kunsten H. Pas, wel degelijk ter zake kundig was en dat hij de voorbijganger toch een goed bedoelde wens deed toekomen. Dit willen wij hierbij dan ook de scheidende directeur van het Allard Pierson Museum toewensen, beste Robert, nog vele 'padden op je pad'.

LITERATUUR

Voor de marmeren kikker in de collectie van het APM zie E.M. Moormann, *Ancient Sculpture in the Allard Pierson Museum Amsterdam, Allard Pierson Serie, Collections 1*, Amsterdam 2000, 47, nr. 54, Pl. 24h-i. Voor de kikkeramuletten zie *Mededelingenblad Amsterdam* 83 (2002) 6, afb. 4 en 5.

De zich niet in het APM bevindende voorwerpen worden, behalve de reliëfs, besproken in J. Leclant, *La grenouille d'éternité des pays du Nil au monde Méditerranéen*, in: *Hommages à M. J. Vermaseren II* (1978) (*EPRO* 68) 561-572, voor de faïence kom met 30 kikkerfiguurtjes, pl. CXXIX.

Voor waterbekkens in een heiligdom zie R.A.Wild, *Water in the Cultic Worship of Isis and Osiris* (1981) (*EPRO* 87) pl. XXVIII.

Zie voor kikkers en padden in het oude Egypte verder *LA II*, 335; J. Boessneck, *Die Tierwelt des Alten Ägypten*, München 1988, 116-117; D. Bonneau, *La crue du Nil, divinité égyptienne à travers mille ans d'histoire, (332 av. - 641 ap. J.-C.): d'après les auteurs grecs et latins, et les documents des époques ptolémaïque, romaine et byzantine*, Paris 1964, 297-298; Wild *op.cit.* 92 ff. n. 94; H. Beinlich, *Die "Osirisreliquien". Zum Motiv der Körperzergliederung in der altägyptischen Religion*, Wiesbaden 1984, 279, n. 55.

SUMMARY

Quite in contrast to the image of frogs and toads in our culture where they are thought to be creepy creatures, in ancient Egypt these animals, not distinguished as different species, were held in the highest esteem. The explanation is that they were the first living beings to appear after the yearly Nile flood had started to withdraw. Because of their seemingly spontaneous birth these creatures were identified with the regenerative power of the Nilewater, and so became symbols of birth and rebirth and bringers of fortune and happiness. It was the goddess Heket, who in the shape of a frog protected birth in this life and rebirth in the hereafter. Consequently, images of these animals may be found in a great variety, for example on bowls and basins meant to contain the sacred Nile water for libations and ablutions. Probably, the marble frog in the collection of the Allard Pierson Museum had such a function. Furthermore, figures of frogs were very popular as amulets, and of these the Museum owns quite a collection. These amulets were presented to the deceased in order to effect their rebirth in the afterlife, or to females to help them with childbirth, and to relations or friends in general for protection on their road through life.

It is with this power in mind that we wish Robert Scheurleer many a toad on his future road.

afb. 4

De Nijlgod begiet het graf van Osiris met water uit zijn borst en uit de bek van een kikker die hij op zijn linkerhand houdt. Hellenistisch reliëf in de noordelijke Osiris kapel op het dak van de Isis tempel te Philae (naar H. Junker, *Das Götterdekret über das Abaton*, Wenen 1913, fig. 21)